

PRAKTIČKI ZNAČAJ JEDNOG DIELA NAUKA

U SUSTAVU BOGOSLOVSKE ZNANOSTI

Prof. dr. A. Živković

Prigodom 25-godišnjice »Pučkoga sveučilišta« u Zagrebu razvili su zastupnici svih sedam fakulteta na našem hrvatskom sveučilištu pred slušateljstvom misli o potrebi, o zadaći i o načinu rada svojih fakulteta. Za bogoslovski smo fakultet učinili to na poziv nas dvojica: pok. prof. dr. F. Barac i podpisani. Održali smo predavanje pod naslovom: »Teološki pogledi na svet i život« dne 7. XI. 1932. Prof. dr. Barac je preuzeo izvještaj o apologetici, poviesti religija, dogmatici i bibličkomu, a mene je zapao izvještaj o drugom dielu: o moralu, pastoralu, kanonskom pravu i crkvenoj poviesti. Mislio sam, da ćemo ta oba izvještaja zgodimice otisnuti zajedno, da čitači imaju tako skoga sustava. Do toga nije došlo za života pok. prof. dr. pred očima priegled o praktičnom značaju čitava bogoslov- F. Barca, pa je i moj izvještaj ostao među neštampanim rukopisima. Nedavno sam ga dobio pod ruku i uz male nadopune dajem ovdje u tisak. Držim naime, da ne će biti suviše te iste misli iznieti i pred drugi novi krug čitača, šve u želji, da se bogoslovskoj znanosti i u ovo naše vrijeme što ga proživljamo, dade ona važnost i priznanje, što ga ona ima po svojoj objektivnoj vrijednosti, prema riečima sv. Očca Pija XII. (Vidi članak podpisanoga: Pijo XII. o učenju »svetih znanosti« — u Bogoslovskoj Smotri [1940.], str. 417—430).

DE CHARACTERE PRACTICO

partis disciplinarum theologiarum

SUMMARIUM

Finis primarius scientiae theologicae consistit in formatione sacerdotum ad opera ministerii sacerdotalis in animarum cura exercenda, secundarius demum in formatione hominis scientiae qua tali dediti. Ad finem tanti momenti quam perfectius obtinendum, Ecclesia iam ab antiquis temporibus scholas instituit, easque omnimoda cura fovit. Inde mater facta est culturae animi ubique terrarum, et scholarum praecipue theologiarum. Progressum vere scientificum fovens, novitates non accipit, nisi probatas. Non ergo a priori, sed a posteriori respuit hypotheses modernorum, qui incuriose saepe falsi nominis scientia gloriantur. Exeplum adducitur in doctrina de somatica evolutione hominis ab animali. — Testimonia afferruntur professoris Pupin, qui laicus et acatholicus disertissimis verbis ostendit, fundamenta fidei et religionis per scientificas indagaciones firmari et augeri. Omnis scientiae scopus — cultus Dei religiosus; theologicae vero prae omnibus, cum de materia disserit omnibus indiscriminatim utili ad eruditionem animaeque salutem.

Inter practicas disciplinas theologicas primum occupat locum theologia moralis: Auctor nunc inculcat momentum, evolvit principia, ostendit methodum in hac disciplina et in aliis maxime propinquis, theologia scilicet pastoralis et liturgica, sociologia, pedagogia, homiletica. Deinde idem de iure canonico et historia ecclesiastica.

Elucubrationem concludit asserendo, non esse parvi aestimandum officium facultatum theologiarum: inter facultates quae de profanis rebus agunt curam gerere, ne in hodierna inquisitione scientifica et agnostica — oblivioni detur honor et laus Deo Patri omnipotenti, auctori et fautori omnis scientiae et prosperitatis temporalis.

I.

Bogoslovska znanost nije izključivo apstraktna ili teorijska nauka. Ona je u pretežnom dielu svojih znanstvenih grana praktična nauka, što ide za oblikovanjem sposobnih ljudi, koji imaju u životu izvršavati službu svećeničkoga zvanja. Zvanje je katoličkoga svećenika već po cilju i značaju službe ne samo časno, nego i u velike odgovorno. Ali što je važno, svećeničko je zvanje obilježeno posebnim biljegom, što ga čini odnos svećenika kao posrednika između čovjeka i Božanstva, te izravna i neizravna služba Bogu.¹ Cilj je zato bogoslovskog obrazovanja, da duhovnim naučnim i odgojnim sredstvima, pa i pomoću nebogoslovskih struka moderne znanosti, uzgoji za kršćansko društvo svećenike dorasle svome visokom i važnom pozivu.²

U najstarija su vremena posvuda predstavnici religija bili najugledniji članovi društva zbog svoga zvanja. I u kršćansko su prvo doba naučno i obrazovno stajali iznad svih ostalih staleža. Nekada su bili i jedini gojitelji znanosti. Poviest svjedoči, da su baš oni u pretežnom dielu sačuvali sve, što neki narodi posjeduju do danas iz najstarijega kulturnog doba. Ako pak uzmemo na oko samo kršćansku eru i zaronimo u poviest ragona, i nešto kasnijega srednjega vieka, vidimo istu činjenicu, kako je nalazimo kod starih predkršćanskih naroda. Ljudi od znanosti od reda su samo svećenici, ponajpače redovnici. Knežovi su i vladari na svojim dvorovima imali dvorske kapelane i dvorske biskupe, ne možda uvijek radi prevelike pobožnosti, nego najviše radi praktične potrebe. U državničkom životu i upravljanju bili su im svećenici ne samo savjetnici, nego i pisari. Pisari povelja hrvatskih vladara iz naše narodne dinastije

¹ Svećenički red je sakrament, u kojem se ređeniku podjeljuje duhovna ovlast posvećivati ljude, obavljati i dieliti sakramente. Impressio characteris est de fide (Denz. br. 852, 964); P e s c h: Comp. theol. dogmat. IV., str. 233, 247.

² Zadatak je katoličkog bogoslovskog fakulteta: a) da katoličkim slušaocima dađe bogoslovsko obrazovanje i spremu za službu duhovničkog zvanja; b) da ih uvede u poznavanje vrela, pouči u znanstvenom iztraživanju i radu, te usposobi za nastavničko zvanje; c) da bogoslovske nauke što većma gaji i unapređuje. U r e d b a katoličkog bogoslovskog fakulteta u Zagrebu, čl. 1.

redovno su dvorski kapelani. Njihova su nam imena i zvanje također zabilježena na poveljama.³

Kroz duga stoljeća narodnog života ima svećenik prvu i glavnu rječ u kulturnom životu malih i velikih evropskih naroda. Katolička se Crkva ukazuje kao matica kulture, središte obrazovanosti. Njoj je uvijek u prvom redu stalo da ima dobre učitelje i provodiče u duhovnom životu svojih vjernika. Zato ih obrazuje u skladu s načelima kršćanskog nazora na svijet, ali po najvišoj znanstvenoj normi svoga doba. Preko Crkve i njezinih ljudi su tek nastale škole. Iz bogoslovske se nauke razvila težnja za naučnim radom i stvaranjem i na drugim poljima, u raznim potrebama i prilikama mnogostrukog načina ljudskog života.⁴

Kako su se razvijale i mienjale životne prilike, tako je Crkveno naučiteljstvo prema potrebama povisivalo zahtjeve za uvijek doličnom visinom obrazovanosti svoga klera. Reformiralo je bogoslovske discipline, čim se ukazala potreba. Prema napretku ostalih znanstvenih grana svjetskog značaja, nije ostalo odijeljeno neprohodnom ogradom, ali mu se nije ni povjeralo osobito brzo.⁵ Što se bogoslovska znanost kako u starije tako i u novije doba suprotstavila nekim zastupnicima izvjestnih t. zv. »znanstvenih« struja i mišljenja, otuda još ne sledi, da postoji sukob između objektivno zastupane znanosti i istina, što ih naučava crkveno bogoslovlje. Bogoslovska se znanost suprotstavila samo onim izvodima svjetovnih struka, koji se dotiču bogoslovskih znanstvenih zasada, a stvarno još nisu postali svojinom znanosti. Negdje su to neoprezno, a negdje odveć odvažno i smjelo povučeni zaključci, koji doduše mogu biti i originalni i duhoviti — ali imaju jedan manjak, da nisu dokazani niti znanstveno opravdani. A što nije znanstveno dokazano ni opravdano, ne smije se ni predstavljati kao takovo.

O postanku čovjeka na pr. govori, kako je razumljivo, i bogoslovska znanost. Ona tvrdi, da je čovjek proizašao iz Božje ruke, da je dakle Božje stvorenje, ne samo po duši nego i po tielu. Modernoj antropologiji, ni svim onim znanstvenim strukama koje u ovoj stvari misle da mogu

³ »U vrijeme knezova upravljali su dvorskom kancelarijom, koliko se može o njoj govoriti, dvorski kapelani. Ali u kraljevsko doba, naročito u vrijeme Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, postojala je podpuna dvorska kancelarija s kancelarom. Tu' je čast nosio najprije — kako se čini — opat samostana sv. Bartola kod Knina, a onda sam kninski (ili hrvatski) biskup.« Šišić: Poviest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb (1925), str. 672. Vidi i M. Barada: Dvie naše vladarske izprave, Croatia Sacra, Zagreb (1937), VII., br. 13 i 14, str. 55, 82.

⁴ Jelenić fra Julijan: Poviest Hristove Crkve, III. knjiga, Zagreb (1928), str. 187, 210; Albers-Hedde: Manuel d'histoire ecclésiastique, Paris (1910), t. I, str. 350, 575.

⁵ To se pokazalo najbolje kod borba, što su se žestoko razvile prigodom uvađanja »kršćanskog aristotelizma« u crkvenu znanost. Vidi: P. Fr. Šanc, Poviest filozofije, II. svezak, Zagreb (1943), str. 189 i sl.

i moraju nešto reći, nije uspjele dokazati razvoj čovjeka od životinje. Ima, istina znakova za hipotezu, da je čovjek s obzirom na tielo prošao neki takav razvoj. Ima nešto, što se na prvi pogled pristašama evolucionizma činilo, »jasnim, nedvornim«. Ali nema dokaza. Nije ih do danas dala ni paleontologija ni biologija, ni zoologija ni antropologija. Suvršno je u tu svrhu navoditi kao podkrepu prirodno-znanstvene autoritete prve ruke. Zato su glasovi onih zastupnika prirodnih znanosti, koji su na sav glas vikali o »prevladanom« stanovištu Crkve u ovom pitanju, gotovo posve zamuknuli.⁶ Objektivne prirodne znanosti nisu još ni u jednoj stvari došle u protivnost s naučnim tvrdnjama katoličke bogoslovske nauke. Prava znanost ne odvodi, nego dovodi k Bogu i religiji.

Kad bi se danas sutra i našli dokazi za razvoj čovjeka iz životinje, bio bi tim dokazan samo njegov tjelesni razvoj. Čovjek međutim nije samo tielo, nego ima i dušu. Glede tjelesnog njegovog razvoja crkvena bogoslovska nauka tvrdi, da je prve ljude neposredno stvorio Bog, ne samo s obzirom na dušu, nego i s obzirom na tielo.⁷ Ne tvrdi dakle, da je tjelesni razvoj čovječjeg tiela od životinje nemoguća stvar, a još manje tvrdi, da to nikada ne će biti dokazano. Tek današnjim dokazima za razvojnu teoriju, ona osporava znanstvenu vrijednost. Sve dakle kad bi se hipoteze prirodoznanaca jednom obistinile i pokazale osnovanima, još uvijek to ne bi nužno stajalo u opreci s biblijskim izvještajem o stvaranju čovjeka. Mjerodavno se o tom izjavio W. Schmidt, S. V. D. u klasičnom svom prilogu »Die Uroffenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes« u djelu Esser-Mausbach: Religion, Christentum, Kirche. Kad je izložio sve teorije prirodoznanaca o tom pitanju pa naveo rieči izrazitog protivnika descendance A. Schmitta, kaže W. Schmidt: »Makar da se za sada Schmitt toliko protivi teoriji razvoja, ne usuđuje se on ipak ustvrditi, da nikada ne će biti moguće pronaći ostatke koji će omogućiti jedinstven nazor o porijeklu čovjeka.⁸ Toga kršćanskoga stava mnogi ne poznavaju, jer ne poznaju ni dostatno ni ispravno katoličke bogoslovske znanosti.

Ne mogu a da ovdje ne navedem jednoga svjedočanstva, koje se izravno dotiče pitanja odnosa znanosti i religije. Ono je tim dragocjenije, što dolazi od nekatolika Dr. Mihajla Pupina, profesora fizike na Columbia sveučilištu u New-Yorku. Evo njegovih rieči:

»Nauka umjesto da iztisne iz svieta i života ljudi religiju, ona nas još više približuje k njoj, stvara čisto duhovnu vezu, spiritualne odnose. Sasvim je prirodno, da se Bog ne može matematičkim formulama dokazati; ali nas sama nauka dovodi do zaključka, da se iza svega što postoji, nalazi jedan vodeći, određeni, glavni princip, koji vodi od haosa i kozmosa...

Na sve strane možemo se susresti s dokazima o Božanskoj inteligenciji. Nauka je služavka religije. Nauka od dobrih kršćana pravi još bolje. Nauka nam kazuje, kako treba da surađujemo s Božanskom provid-

⁶ Vidi J. Reinke, Naturwissenschaftliche Vorträge (»Die Wahrheit in Bezug auf die Abstammungslehre«, str. 25; »Haeckel als Biologe«, str. 51), Heft I, Heilbronn (1907). Potanje u članku podpisanoga: »Antropološki problem u Haeckela«, Hrvatska Straža, časopis za filozofiju i kršćansku prosvjetu, Zagreb 1910, br. 4.

⁷ Vidi: Gabriel Huarte, De Deo create et elevante, Roma (1917), str. 142.

⁸ G. Esser-J. Mausbach, Religion, Christentum, Kirche, I. Band, München (1912), str. 542.

nošću. Ona nas približava Božanskim zakonima, objašnjava nam kako te zakone treba slušati.

Nauka nas učvršćuje u vjerovanju, da je čovjekova duša nešto najveće i najimpozantnije u svemiru, vrhunac Božjeg stvaranja. Ona nas učvršćuje u vjerovanju, da naša duša poslije naše fizičke smrti i potpunog tjelesnog rasula i dalje mora postojati. Nauka nas sve više vodi u blizinu Boga.

Ako uzmemo da se život razvijao iz malih početaka kroz recimo 10 milijuna godina, gdje će se nalaziti poslije 10 milijuna godina? Nauka je obilježila čovjeka kao biće, koje korak po korak ide putem slave i svojim stvaranjem se sve više približuje duhovnoj slici svoga Tvorca. Naučni posljedici fizikalne kao i organske nauke priznaju jednoga Boga, jednu Božansku inteligenciju, na koje se mi kao inteligentna bića možemo potpuno osloniti. Mi se ne smijemo prepuštati zakonima slučaja, niti ih možemo izbjeći svojom voljom, ali možemo da gradimo svoj život do krajnjih granica na temelju Božanske inteligencije. Nauka je već do sada na sasvim nesumljiv način dokazala, da je sve u svijetu samo jedan veliki proces, koje se sve više razvija i usavršava. U tom procesu čovjek sa svojom dušom obuhvaća cio univerzum i sve više se približuje u neprekidnom kontinuitetu svome Božanstvu. Moglo bi se bez pretjeravanja reći, da je nauka danas postala najviša i najsavršenija forma čovječansteologije. Najviše forma razmišljanja o Bogu. Nauka nas vodi ravnim putem do poznavanja i vjerovanja u Njega. Nauka nema sumnje počinje igrati sve veću ulogu u objašnjavanju višega duhovnog značaja religije. Nauka jača temelje religije. Ona je moje vjerovanje u Boga ojačala i mora to učiniti sa svakim čovjekom koji umije da razmišlja i koji ceni nauku.

Nauka je samo proširila moj horizont i pojmove o Tvorcu. U tome leži upravo uživanje i draž naučnog rada. Cilj nauke nije samo u tome da pronalazi materialne stvari, izvlači korist iz njih, da bi se povećalo naše bogatstvo i komfor. Nauka ima više religiozne ciljeve...⁹

Velika i uzvišena zadaća bogoslovske nauke kao braniteljice religije ne odskače po ovim riečima daleko od svake ine profane znanosti. Konačni je cilj svima znanostima jedan te isti: posjedovati istinu. A vječna Istina i konačni cilj kako naš, tako svega što je oko nas — jest sâm Bog. Kad dakle znamo, da je bogoslovlju osim čistih naučnih namjera, isto tako jaka i potrebna zadaća, da oblikuje ljude za živi i praktični život, možemo bez ikakovog pretjeravanja reći, da bogoslovska nauka u svim svojim granama, a pogotovo u granama koje ću ja ovdje spomenuti, podržaje jaku vezu s realnim životom. Što više: ako pojmu život dademo — kako i treba — više, značajnije i plemenitije značenje, nego što mu ga daje površni marksističko-materialistički nazor, onda su naučne grane što ih goji bogoslovlje, baš od prvenstvene vrijednosti i važnosti po najveći i najznačajniji dio ljudskoga društvenoga života. One ne odvođe čovjeka u krajeve niti zanose na misli, o kojima tri četvrtine ljudi ni ne sanja. Ne usredotočuju njegove pozornosti i ne uzimaju njegovih snaga za stvari, o kojima se vrlo

⁹ Glasnik Crvenoga križa, br. 11/12. Zagreb (1931.). Vriedno je zabilježiti i predavanje prof. dr. S. Honda u Pučkom sveučilištu (25. X. 1932.) pod naslovom: »Dva stoljeća Newtonove nauke«, gdje je predavač razvio misli, koje se bitno slažu s navedenim mišljenjem dr. M. Pupina.

mali broj ljudi brine. Bogoslovske ga nauke dotjeravaju, učvršćuju i osposobljuju za pitanja, koja pokreću, ravnaju našim životom, oplemenjuju ga i vode najboljim putem do svrhe. Ako moderni bogoslov marno usvoji i u sebi proživi ono što mu pruža njegova znanost, postaje obrazovan čovjek, koji nije samo u svojoj struci temeljito snabdjeven, nego nosi sa sobom za život zalihu znanja, što može koristiti ne samo njemu nego i drugima.

II.

1. Moralno bogoslovlje. Među praktičnim bogoslovskim naukama zauzima prvo mjesto moralno bogoslovlje. Ono raščinja moralne obveze čovjeka, koje on ima prema Bogu, ljudima oko sebe i prema sebi samome. Ima veza između Boga i čovjeka, čovjeka i društva, jednako kao između ljudi pojedinaca, koje su osnovane na samoj ljudskoj prirodi i koje poznaju i priznaju svi ljudi bez razlike. To su dužnosti što ih od nas traži prirodni moralni zakon, naravna etika. Filozofi ih kušaju opravdati u svim sistemima, barem u njihovim osnovnim zasadama. Čak i panteistički sistemi nastoje razviti neku etiku i izvesti neke njezin norme, kojima hoće vezati društvo i pojedinca. Ne pomišljaju na nedosljednost i praktičnu nemogućnost stvarne etičke obveze, ako nema osobnoga Boga. A u panteizmu nema Boga, nema dakle ni zakonodavca. Prema tome ne može biti ni obveze ni morala.

Unatoč ove filozofske nedosljednosti stoji činjenica, da prirodni moralni zakon u svom praktičnom životu priznaju svi ljudi svijui vremena. Protivnici su njegovi tek filozofi teoretičari i mnogi pravници, no i oni samo protivnici na rieči. Svojim životom i radom pobijaju sami sebe. Njihov broj nije doista malen. Ali ako k njima pribrojimo još i sve one koji su praktički odpali od Boga, smijemo reći, da su takova pojava, koja s obzirom na oslabljenu svijest suvremenoga čovječanstva mnogo znači. Njihov se negativni upliv na ljude našega doba osjeća oštro, pa o njima valja uvijek voditi računa.¹⁰ Na osnovu toga filozofskog morala diže se zgrada moralnog bogoslovlja. Bogoslovski moral ne izključuje, nego naprotiv uključuje filozofski moral, upotpunjuje ga i usavršuje. Princip mu je svrhunaravni konačni cilj čovjekov, prema kojemu mjeri sve ljudsko djelovanje.

I načela i sredstva k cilju utvrđena su u dekalogu i u evanđeljima. Kamogod i kakogod razgranao čovjek svoje djelova-

¹⁰ Kant, Hartmann, Hegel, Wundt, Spencer, Guvau, Paulsen, Adickes, Schopenhauer, Renouvier, Durkheim, Jellinek, Marx, Lenjin i dr. Vidi: »Filozofski sustavi o normi i osnovu morala« (naše »Osnovno moralno bogoslovlje«, str. 142—146); Donat, *Ethica*, str. 104 i sl.; Schilling, *Lehrbuch der Moraltheologie*, I. Band, § 20, str. 95 i sl.

nje, on se, ako ide izpravnim putevima i ako smiren sliedi glas svoje savjesti, mora opet vratiti k Bogu i Kristu. Na tom će izvoru istine i vrednota vječne snage, osvježiti svoje osobne prirodne sposobnosti.

U dekalogu su zacrtane smjernice, preko kojih ne smiju prići ni čovjek ni društvo. A u evanđeljima su na pozitivan način pokazana sredstva i putevi, kojima se čovjek kao stvor Božji uzpinje do djeteta Božjega, od sina grieha postaje sin milosti. Odavde doista polazi svako plemenito ljudsko nastojanje, pa dosljedno i svaki plemenit, koristan i idealan naučni rad. Bez poštivanja ovih osnovnih etičkih zasada naprosto se ne može napredovati u životu. U njima je uključeno i naučno poštenje, koje ne traži ništa drugo, nego stav poštovanja pred istinom. Gdjegod se u znanstvenom radu podkrađu težnje ili nastojanje izvan kruga objektivne istine, pa se pripali svieća kakovom kumiru znanosti, tamo se ne poštivaju zakoni ni one primitivne etike, što je usađena u srca sviju ljudi bez razlike.

Iz činjenice, da je život ljudski zato tu, da se jednom poslije smrti konačno smiri i upokoji u intelektualnom gledanju Boga (»licem u lice«)¹¹ — izviru sve dužnosti i sva prava čovjeka pojedinca i društva. S toga se stanovišta t. j. držeći na oku konačni cilj čovjeka, imaju prosuđivati sve stvari na svietu i što je najvažnije: s toga se gledišta jedino mogu razumjeti. Sa svakoga je drugog stanovišta naš život puka zagonetka, neshvatljiva muka i jedna bezsmisljena borba.

Sad je lako prosuditi svu važnost načelnoga (»de principiis«) i praktičnog (»de praeceptis«) moralnoga bogoslovlja — za ljudski život. Iza spekulativnog morala, nakon što su ustanovljena načela moralnog bogoslovlja, sliedi u pojedinostima primjena s obzirom na praksu kršćanskog života. Krepostan kršćanski život ideal je moralne nauke. Da ga pojedinac dostigne, ne će se samo brižno čuvati od svakoga pa i lakoga grieha, nego će pomoću sv. sakramenata izgrađivati u sebi revna, u pravednosti i ljubavi stalna nasljedovatelja Isusa Krista.

Moralno je bogoslovlje u svojim osnovnim istinama izneseno u evanđeljima. Izgrađivano je u djelima sv. Otaca, a napose u djelima velikih sredovječnih bogoslova skolastika, da se kroz vjekove novoga doba izkristalizira u solidan i zaokružen sustav. Ono ni u svojoj izgradnji, a naročito u primjeni na život, nije ukočeno ni skamenjeno, nego se razvija i napreduje. Novi život najmodernijega našega vremena nameće mu nove zadaće; ono ne prolazi niemo kraj problema modernoga društvenog, ekonomskog ni privrednog života. Činilo se da su tu

¹¹ »Ti nas potičeš, da uživamo slaveći Te, jer si nas stvorio za sebe i nemirno je srce naše, dok se u Tebi ne upokoji!« Izpoviesti sv. Augustina, knj. I., gl. 1, Zagreb (1930).

bila bar kroz neko vrijeme u velike zaboravljena čak i osnovna načela morala. No to ne stoji. Tek iz osnovnih načela nije odmah bila povučena primjena na nove pojave u privrednom životu. Ali i tu je Crkva prva progovorila glasno i jasno.¹² Kapitalizam ocjenjuje ona prema načelima obće pravednosti i načelu osobne slobode pojedinca; teorije modernog socializma i komunizma prosuđuje jednako tako; s gledišta društvene pravde zauzima stav u pitanjima posebničkog vlasništva, pravedne naplate rada, pravedne cijene i podjele dobara.¹³ Ne pušta s vida pitanja društvenog života, obstanka pojedinca i prava nerođenih na život. Nepriistrano razpravlja o problemima estetike u životu pojedinca; izpituje metode moderne eugenike — i tako zasiže u sve životne interese modernoga čovjeka. Kakogod se u današnje naše doba moralne vrednote kod velikoga diela svijeta podcjenjuju, stalno je jedno: da se k njima svijet i opet mora vratiti. Utješna je pojava, da se zanemarivanje moralnih vrednota stalno zapaža samo kod onih slojeva, za koje se ne može reći, da stvarima i prilikama u životu zagledaju na dno. Dublji i ozbiljniji duhovi računaju i te kako s utjecajem moralnih načela u životu i svijetu i nastoje im pribaviti pravo mjesto i štovanje.

U svom veoma važnom govoru, što ga je sadanji papa Pijo XII. održao pred pitomcima svjetovnog i redovničkoga klera dne 24. lipnja 1939., nalazi se i opazka glede moralnog bogoslovlja. Nakon upozorenja na potrebu, da se bogoslovska nauka sadanjih učitelja ne odalečuje od nauke sv. Tome Akvinca i nakon opomena, koje se tiču zastupnika ekskluzivizma u nasljedovanju autoriteta pojedinih škola, sv. je Otac napose svratio bogoslovima pažnju na moral i kanonsko pravo. Rekao je doslovno: »Prionite pobožnom revnošću uz nauk moralnog bogoslovlja i kanonskog prava.« I jedna je i druga disciplina upravljena na spas duša, te svim svojim pravilima i zakonima

¹² »Teško je to pitanje (t. j. radničko), a nije ni bez pogibli. Uistinu je mučno mjeriti prava i dužnosti, o kojima ovisi u kakvom će odnosu biti bogataši i beskućnici (proletarci), oni koji daju stvar (kapital) i oni koji daju rad. Pogibeljan je taj podhvata radi toga, što smutljivci i lukavci znadu to zloupotrebiti, da istinu zamrače, a masu uzbune. Bilo kako mu drago, jasno vidimo, a u tomu se svi slažu, da se ljudima najnižega sloja mora pomoći brzo i prikladno, treba upravo njihov položaj najvećim dijelom biedan i nevoljan, a bez njihove krivnje.« Enciklika »Rerum novarum« kod dr. R. Hrašćanec, Socialni katolicizam, Zagreb (1942), str. 2. A papa Pijo XI. u enciklici »Quadragesimo anno« kaže, da baš encikliki »Rerum novarum« treba najvećim upisati u zaslugu, ako je položaj radništva promijenjen na bolje«, (str. 58). I opet: »Ono je Lavovo pismo pokazalo put i prosulo svietlost u kojoj je nastala prava katolička i socialna nauka (str. 54).

¹³ Tu se osobito jasno i pravedno izražava enciklika »Quadragesimo anno«, pobijajući najosnovniju marksističku varku o radu, kao jedinom naslovu za pravednu plaću. Posvema je kriva misao, da radnik ima pravo tražiti sve plodove rada, koji su iz njega nastali. Ondje str. 77.

ide poglavito za tim, da ljudi žive i umiru posvećeni milošću Božjom«. Tim je samo potvrdio ono, što je dobrom poznavacu bogoslovske nauke odmah jasno: moral ravna ljudskim djelovanjem, preko kojega svaki pojedinac ima da nađe svoje konačno spasenje u trajnom, vječnom životu s Bogom. S toga je gledišta, dakako, praktički najpotrebnija nauka. Osim kanonskog prava, koje je sv. Otac također istakao, valja napomenuti, da je istakao i crkvenu povijest, od koje traži, da »bude usmjerena k dokazivanju djelatnosti crkvenoga života«, t. j. da bude odraz živog i spasonosnog djelovanja Crkve, po kojoj se ljudi spašavaju. To neka za obje discipline bude spomenuto odmah ovdje, gdje je govor o moralnom bogoslovlju.¹⁴

Teoretski sudij pojačan u normalno vrieme radom u seminaru, produbljuje poglede u problematiku moralnih pitanja. Novija naučna filozofsko-teološka literatura omogućuje bliže upoznavanje sa svima smjerovima, što ih je izniela povijest ljudskog mišljenja.¹⁵

Najpraktičniji t. zv. »kazuistički metod« okušava na primjerima iz života stečeno načelno poznavanje morala. Ne propušta se zato bez osvrta ni jedno pitanje, koje je tijekom stoljeća, a naročito u posljednje doba iskrslo, ili se isprepričilo

¹⁴ Vidi: Acta Apost. Sedis XXXI. (1939) str. 246; Bogoslovska Smotra XXVIII. (1940) str. 417 članak: Papa Pijo XII. o učenju »svetih znamenosti«.

¹⁵ U moralnom se seminaru osim rješavanja zadanih kazusa, čitaju referati o novim knjigama, iznose kritike pojedinih djela. Bogoslovi se zatim uče sakupljati građu za samostalan rad, izrađuju pismene sastavke prema dobivenoj stručnoj literaturi. U seminaru se također vježbaju pojedini članovi, iznoseći na latinskom jeziku odsjede uzete građe. Od samostalno izrađenih pismenih sastavaka posljednjih godina spominjem ovdje tek primjera radi neke izrađene radnje.

U školskoj godina 1936/37: Najstarija bunjevačka moralka; Vjera i moral kod Laramana; Svetkovanje nedjelje s moralnog i socialnog gledišta; Ženska emancipacija prema enciklici »Casti connubii«; Individualno vlasništvo i komunizam; Naknada štete po moralu i građanskom pravu; Burzovni moral.

U škol. god. 1937/38: Sloboda volje i moralni red u svijetu; Pisci i djela iz moralnog područja kod nas u XVIII. vijeku.

U škol. god. 1938/39: Znače li evanđeoski savjeti nauk o dvostrukom moralu?; Obrana nauke: svaka je vlast od Boga; Moralna norma u praktičnom životu vjernika; Nauka o sintezi i vezi s definicijom savjesti; P. Šanc o slobodi ljudske volje.

U škol. god. 1930/40: Čaranje i vraćanje na selu; Vjera i Crkva prema ratu; Marksistički moral; Sloboda revolucije u teoriji i praksi; Božji sudovi nekada i danas.

U škol. god. 1941/42: Praznovjerje u mom kraju; Problem populacije u odnosu prema religiji; Evolucionistička etika; Odgoj savjesti kod omladine i kod odraslih.

U škol. god. 1942/43: Ocjena umjetničkog djela s gledišta morala; Etika i estetika; Spiritizam u naše doba; Sloboda volje i načelo uzročnosti; Rat po kršćanstvu i koranu; Kolektivna odgovornost; Ličnost u katoličkom moralu i dr.

shvatanju katolicizma. U tomu i stoji napredak moralnog bogoslovlja: da prema svima novim pogledima modernoga života zauzima svoj stav ocjenjivača i da načela općega prirodno-moralnog zakona primjenjuje svima, pa i najzamršenijima pitanjima suvremenog ljudskog života.

2. Sociologija. U tiesnoj vezi s moralom i oslanjajući se na ondje stečena načela, nastupa kršćanska sociologija kao posebna društvena nauka. Zakoni društvenoga života izviru iz istoga izvora kao i zakoni posebničkoga života. Ali je potrebno da ih potanje upoznaju oni, koji će u svom djelovanju među narodom naići na probleme izazvane baš poteškoćama ovoga modernoga društvenoga života. Kriza obitelji, društva i države kriza pojedinih staleža: obrtničkoga, radničkoga, seljačkoga; pitanje ženskog uposlenja, stanje agrarnih odnosa i njihovo rješenje — pitanja su od velike važnosti specijalno za sadanji život i njegov razvoj. O njima vodi računa i moderno bogoslovlje, te ih raščinja pred budućim svećenicima s namjerom, da oni u društvenim i ekonomskim pitanjima sadanjega vremena imaju potrebno razumievanje. Prema svome pozivu i položaju moći će to stečeno znanje uvijek upotrebiti na korist naroda.

Ali što je od najpreče važnosti kod ove znanosti, to je: postavljanje zdravih, jasnih, nepromjenljivih i trajnih načela. Nema valjda nigdje takove i tolike zbrke u postavljanju osnovnih znanstvenih načela, kao što postoji u današnjoj sociologiji. Tu se s pravom može reći: koliko ljudi, toliko čudi — koliko pisaca, toliko novih gledišta. Sa stanovišta kršćanskog naziranja na sviet i život, nije teško pokazati, kako ovi moderni sociolozi, bježeći od vječnih načela kršćanstva, samo unose razoran duh u nauku o društvenom životu. Oni ni danas ne znaju reći, što je zapravo sociologija i koja je svrha toj nauci. Pa kako se koji od njih lati pera, tako misli da je dužan svemu ostalomu svijetu prikazati neka nova načela, po kojima on promatra društveni život. I tumači svijetu pojam sociologije, kao da ga nitko do danas nije shvatio ni ustanovio. Razumljivo je to samo otuda, što se moderni, na američki način osposobljeni, sociolozi, stvarno razilaze u pojmu sociologije. Bez stalnih, nepromjenljivih filozofskih načela o ljudskom životu, nema ni stalne i sigurne nauke o tomu životu. A tko se odbija od kršćanstva, odbio se od sustava, gdje jedino može naći načela što se bitno razlikuje od relativističkog pojmovanja modernih socioloških pisaca.¹⁶

¹⁶ Treba u tu svrhu pogledati djelo sociologa R. Giddingsa, koje je na hrvatski preveo pok. rektor i prof. Miller i po kojem je predavao. Za potvrdu nejasnoće i zbrke pojmova kod modernih od kršćanstva otuđenih sociologa služi osim te knjige i članak dr. K. Mihanovića, otisnut u časopisu »Alma mater croatica« br. 8. i 9. (1942.) pod naslovom: »O teoretskoj i znanstvenoj sociologiji«.

3. **Pastoral.** Kako u svakom zvanju, tako se napose u svećeničkom polaže važnost na osobnost (ličnost). Najsposobnija glava, ako ne pogodi pravoga načina u svom radu, ne će imati mnogo uspjeha. Ako to vriedi za zvanja svjetovnoga značaja — za svećeničku uspješnu djelatnost je *conditio sine qua non*. Zato praktična bogoslovska nauka polaže na izgradnju dušobrižnikove ličnosti osobitu pažnju. Tamo od sredine 18. vieka uvodi crkva i posebnu disciplinu, koja ide za ovim ciljem: pastoralno bogoslovlje. Razlog je u promijenjenim prilikama vremena i novim zadaćama, pred koje je postavljen moderni bogoslov. Ova je disciplina ušla u sustav bogoslovske studija najprije u Njemačkoj i bivšoj Austriji, odakle je prešla i k nama.

Pastoralno (pastirsko) bogoslovlje skuplja sva nastojanja katoličke Crkve oko spasavanja duša u jedan sustav, prati i prikazuje poviestni razvitak ovih nastojanja i njihovih vanjskih oblika.¹⁷ Predpostavlja dakle poznavanje ostalih, naročito teoretskih grana bogoslovske znanosti.

Osim dušobrižnikove osobe, glavno je zanimanje pastirskog bogoslovlja — dušobrižnikova djelatnost. Na tom je polju obradba ove zadaće silno razgranjena. Razumljivo je, da se tu obrađuje sve, što izravno i neizravno služi unapredjenju duhovnoga života vjernika, kojegagod i kakovogagod oni staleža ili položaja bili. Na prvom je mjestu dostojno pripravljanje i pristupanje k sv. sakramentima, kao sredstvima duhovnog intenzivnoga kršćanskoga života. Ali dušobrižnik ima da se u praktičnom životu susreće i s pojavama, koje nisu čisto duhovnoga karaktera, a opet razvijaju svoj upliv na dušu i karakter naroda. Nazovimo taj njegov rad: *o p l e m e n j i v a n j e* narodne psihe i *č u v a n j e* od poroka. Za tu delikatnu zadaću ne sprema svojih slušača izravno nijedan fakultet, osim bogoslovskega. A bogoslovski polaže osobitu važnost da budući svećenici: 1) nose sami duboko u duši osjećaj ne samo pripadnosti k svome narodu, nego potpune istovjetnosti s njim i njegovim borbama, trpnjama, nadama i težnjama. Otud onaj poviestni ponos hrvatskog svećenstva, da je u poviesti svoga naroda igralo najodlučniju i najuspješniju ulogu i stalno bilo prvoboriocem i provodičem u kulturnom narodnom životu. O tom piše svaka stranica naše poviesti u Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, Istri i Dalmaciji; 2) da pravim načinom i prokušanim praktičnim metodama odgajaju narod. Da mu budu učitelji i odgojitelji, provodiči i prosvjetitelji. Nema te kategorije među ljudima kojoj ne mora pristupiti dušobrižnik: od zapaštenog djeteta do služinčeta, od sredenog građanina do utamničenika i na smrt odsuđenoga! Psihološki je to silan rad

¹⁷ D. K n i e w a l d, Pastirsko bogoslovlje, Zagreb (1933), str. XIV.

i praktički težak napor, za koji mu mora bogoslovski studij uliti ljubav i spremnost.

Ovo naučno polje rada ima toliko potreba i pruža toliko prilika za posebno u pojedinostima izgrađen napredan studij, da ga jedan profesor ne može sam uspješno svladavati. Radi toga obrađuju pojedine važne struke posebni stručni nastavnici: liturgiku u poviestnom i praktičnom obziru, pedagogiku, a naročito katehetiku, kao nužnu naučnu granu za poduku u vjeri; retoriku i homiletiku, pošto je govornička spretnost i vještina veoma potrebno sredstvo u navieštanjju vjerskih i moralnih istina; zatim crkvenu umjetnost i crkvenu glazbu, jer je za oplemenjivanje narodne duše i njegovog ukusa potrebno poznavati na tim poljima ono, što je najbolje i što najuspješnije postizava određenu svrhu.^{17a}

4. Crkveno (kanonsko) pravo. Kako je u državi građansko pravo osnov s kojega se pokreće i ravna međusobni život građana, uređuju njihovi odnosi prema državi, tako je isto kanonsko crkveno pravo osnov, koji uređuje i određuje pravni odnos vjernika prema Crkvi. U njoj, koja je vjerska zajednica osnovana po Isusu Kristu, crkveno pravo upravlja vanjskim njezinim djelovanjem. Uređuje i određuje pravni poređak u Crkvi, t. j. odnos vjernika kao takovih između sebe, te točnije i u pojedinostima opredjeljuje prirodni i pozitivni Božji zakon. Kako Crkva ima vlast stvarati zakone koji vežu i u savjesti, crkveno se pravo usko veže uz moral i obratno. U svim se t. zv. paritetnim državama uređuju pravni odnosi pojedinih vjeroispovijesti prema državi, i opet jedne vjeroispovijesti prema drugoj. U građanskom se životu pojedinca neprestano izmjenjuju prilike i stanja, koja uređuje pozitivni crkveni zakon: ženidba, ženidbena rastava, crkveni pokop, promjena vjere, primitak sv. reda i niz drugih pojava, koje zahtievaju točno poznavanje prava sadržanog u crkvenom zakonu. Crkveno je pravo u katoličkoj crkvi jedinstveno uzorno sastavljeno i izneseno u novom Crkvenom Zakoniku (kodeksu kanonskog prava). Taj je stupio na snagu god. 1918. i znači u napretku crkvene pravne znanosti veliki dobitak. To priznavaju svi, a moraju priznati i oni, koji, zavedeni prevladanim i danas već napuštenim sustavom pravnog pozitivizma, ne priznavaju nikakova ni prirodnog ni crkvenog prava.¹⁷ Njima je država izvor svega prava.

^{17a} U posljednje se vrijeme kod nas u tom pogledu znatno pošlo napried.

¹⁸ Tome se od Crkve zabačenom naziranju nije znao oprieti uz gotovo sve naše pravnike ni prof. dr. M. Lanović. Vidi njegov »Uvod u pravne nauke«, Zagreb (1934), str. 38. A pogotovo se njegov negativan stav očitovao u radnji otisnutoj u Radu Hrvatske Akademije pod naslovom: »Crkveno pravo u sustavu pravnih nauka«. Da je stanovište u tim spomenutih djelima sa znanstvenog gledišta suvremene pravne zna-

Naučni razvoj i znanstveni rad je na ovom polju širok i mnogostruk kao na polju prava uopće. Poticaje pruža život i razvoj Crkve kao vjerske zajednice, njezino pravno stanje i odnos prema državi i društvu u ovo naše moderno doba. Važnost studija crkvenog prava baš za današnje vrijeme odskače u tom, što je crkveno (kanonsko) pravo u mnogim svojim zasadama zapravo podloga onoga i onakovoga kršćansko socijalnoga društvenog uređenja, koje se jedino može oprijeti razornom valu boljševizma. To uređenje sastoji se u tiesnom sudjelovanju Crkve i države. Dublji duhovi to vide i o tom glasno i jasno govore. Međutim vidljive i nevidljive struje razornih smjerova onemogućuju svuda po svijetu takovo uređenje.¹⁸ Što više: unatoč strahotnoga boljševičkoga carevanja, izazivaju te struje preko svojih slipeh pristalica nove sukobe između Crkve i pojedinih država. Tim svojim djelovanjem ne nanose ni narodima ni općem dobru nikakove koristi, nego samo dižu metež i nemir, izazivaju sukobe koji svuda donose krv i propast. Nijesu li to nedavno dokazali Mexiko i Španija kao što je svojevremeno u jedva nešto blažem obliku dokazala i Njemačka i Francuzka?²⁰

Tiesno surađivanje Crkve i države spasilo je u dva navrata svijet i njegovu kulturu: za cara Konstantina Velikoga (u IV. vijeku), a kasnije za Karla Velikoga na obratu svjetske povjestnice (u VIII. vijeku). Spasonosni se upliv toga tiesnog surađivanja očitovao u tri smjera: kršćanski brak, kršćanska škola i kršćanska djelotvorna ljubav (»caritas«) stali su kao tri bedema protiv razornoga vala. Ako se moderna zapadna kultura dandanas spasi pred onim što joj prijeti, a što svi sa strepnjom gledamo — spasit će se i opet samo na ovome putu.

Moderni pravni pozitivizam nužno vodi pravo u nasilje. Teorija i praksa u Sovjetskoj Rusiji nije drugo nego primjer do skrajnosti izvedena i u život primijenjena pravnoga pozitivizma. Jedino se katolička Crkva i načelno i praktički dosljedno izmiče državnoj svemoći, koja guši razmah pojedinca

nosti zastarjelo i postalo prevladanim, izvrstno je dokazao P. Gemmel u časopisu »Život« (1942.) br. 2 u članku pod istim naslovom i br. 1 (1943.).

¹⁹ Klasičan je upravo primjer društvenno-državne nesnosljivosti i hotimična neprijateljstva prema katolicizmu borba, što se u Jugoslaviji odigrala prigodom iznesena nacarta konkordata s katoličkom crkvom. Tu se jasno vidjelo, koje sile djeluju protiv Crkve i kakav duh vodi neprijatelje katolicizma.

²⁰ Mislimo na one borbe, što ih je u Njemačkoj svojevremeno vodio kancelar Bismarck protiv njemačkih katolika ujedinjenih (politički) u organizaciji Centruma. A u Francuzkoj na borbe, što ih je nesmiljeno provodio Combes u ime francuzke vlade, a na zahtjev masona iz »Grande Orienta«. Kasnije su se takove borbe ponovile u Mexiku i u Španjolskoj. Pokretači su i vode borbe protiv katoličkog pučanstva bili isti kao i u prijašnje doba.

i društva. Ona je najbolja obrana zdravih čovječanskih prava. Otud je jasno, da ni crkveno pravo nema danas možda tek nekoga poviestnoga znamenovanja, nego da ono nosi u sebi načela, na kojima je omogućen smiren, pravičan i sukladan život u svakoj uređenoj državi, koja vodi računa o savjesti svojih građana.

5. Crkvena poviest. Ako je istina da je poviest učiteljica života, onda nemamo nikakova razloga, da crkvenu poviest ne smatramo isto tako vrelom objektivnih i korisnih spoznaja, koje utječu na oblikovanje života i životnih prilika. Pravo govoreći: sve činjenice, bile one svjetskog ili čisto vjerskog značaja, spadaju obćenito u poviest. Kad zato govorimo o crkvenoj poviesti, onda mislimo na skup i unutrašnji vez činjenica, koje su u dodiru s poviestnom pojavom Crkve, osnovane po Isusu Kristu. Pošto je pojava kršćanstva te osnutak i raširenje Crkve, poviestni događaj, kakovomu nema sličnog u razvoju čovječanstva, razumljivo je, da se naučnom metodom sve ono, što se niže oko središnje osi t. j. Krista, slieva u jednu cjelinu i nastoji povezati jednom osnovnom niti. Neprekidni poviestni opstanak Crkve do današnjega dana — sam je po sebi jedna na prirodan način neprotumačiva pojava.

Obstojnost se Crkve ne da shvatiti bez dostatnog osvrta na natprirodni njezin značaj. A u tom poviestnom organizmu kroz evo gotovo 2 tisućljeća — razvila se sva današnja naša kultura; oblikovale se i mnogobrojne struje, koje su odvele čitave narode zasebnim putevima. Borbe poganstva za održanjem, previranje misli kroz prva kršćanska stoljeća, izdizanje jakih osoba u V. i VI. vieku, obrana Crkve, kasnije ljudske zablude, propadanja i preporodi — sve je to od temeljne važnosti po razvoj, shvaćanje i naobrazbu mladog svećenika. U tom okviru obće crkvene poviesti, razvila se i naša narodna hrvatska poviest, najuže povezana s Crkvom i njezinom sudbinom. Učenje crkvene poviesti ima zato na bogoslovskom fakultetu prvenstveno znanstven, a po tom i snažan nacionalan značaj, koji ne može ostati bez osobita utjecaja na bogoslova.

Naša nam je crkvena poviest sačuvala do današnjeg dana u svom krilu jednu dragocienost: to je poraba glagoljice u crkvenoj liturgiji. Glagoljicu nam valja čuvati i njegovati. Ona je u svom poviestnom značenju vriedna proučavanja, a u koliko je još u porabi, potrebna je unapređenja. Kako imamo bogoslova pripadnika onih biskupija, gdje je poraba glagoljice sačuvana, predaje se na fakultetu glagoljsko pismo i glagoljska književnost u kolegiju: staroslavenski jezik i književnost. Sve to dakako u opsegu, koji odgovara naučnom planu i potrebama slušača. Bit će potrebno, da joj se u budućnosti posveti veća pažnja.

III.

Ne možemo ustvrditi, da se naš viek uzvio do podpuna razumievanja ovih pogleda, što smo ih ovdje izložili. Što više: prije je protivno istina. Duh je našega doba odviše zanemario duhovne vrednote, a priklonio se suviše materijalizmu i tehnici. Pod mnogostrukim lošim uplivima stajalo je moderno društvo kroz cio 19. viek, a još više stoji dandanas. Otud i pesimistička prognoza Oswalda Spenglera o našoj budućnosti i o propasti ove kulture bez duha.²¹ Pesimistički glasovi dolaze više iz laičkih, nego iz svećeničkih krugova. Ima puno pojava, koje zabrinjuju ljude, što dublje gledaju u sâm život i točnije shvaćaju njegovu svrhu.

Ali jedno hoću da naglasim: kako su sa sveučilištnih katedara u glavnom često dolazile struje materijalističkog negativizma sve do apsolutnog nihilizma — tako i sa sveučilištnih katedara treba da dođe i preporod modernoga duha. U tom radu nije zadnja uloga teoloških fakulteta. Kad se znanstvena snaga pojedinca i raznih znanstvenih skupina uspne do vrhunca, pa kad uspjesi pozitivnih znanstvenih grana zavrte mozgom toga malog i slaboga čovjeka, da mu se u obiesti i oholosti izvija poruga i prezir na samoga Boga — onda je znanost zašla u čor sokak i nastupila stazu svog propadanja. Znanost je čedo Uma (*Nous*), kako ga je grčki filozof Anaksagora zamišljao u svom duhu — i »Nous« će je opet izvesti iz zabluda na puteve svietlosti i istine! Da se ti putevi ne zatru i ne zasjene u ovoj materijalističkoj jurnjavi suvremenog doba — vode jedan dio brige teološki fakulteti. U neprestanom dodiru s rezultatima svih znanstvenih grana — ne daju da se zaboravi na Boga, koji je izvor svega našega znanja i gospodar svega života.

²¹ Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes*, München (1925); *Der Mensch und die Technik. Beitrag zu einer Philosophie des Lebens*, München (1931). Jednako je u ovo vrieme umjestno spomenuti knjigu René Clairfeuxa: *L'heure, va-t-elle sonner?*, Paris (1934), P. Téqui, éditeur. Njezini podnaslovi dosta jasno govore o čemu knjiga radi: *Somme-nous à la veille d'un grand cataclisme renovateur? Pouvons-nous l'atténuer?*